

УДК 811.161.2'367

Леонова Н. В.

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИСУ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВОКАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ МАЛИХ ЖАНРОВИХ ФОРМ ІНФОРМАЦІЇ

У статті розглянуто проблему ідентифікації речень-вокативів, подано різні класифікації вокативних речень та їх типологію в сучасній українській мові. Визначено місце вокативних конструкцій серед інших односкладних речень апеляції як синтаксичних одиниць у малих жанрових формах сучасної української мови, зазначено особливості поданих конструкцій.

Ключові слова: автономні вокативи, апеляція, вокативні речення, малі жанрові форми інформації, односкладні речення апеляції.

В статье рассмотрена проблема идентификации предложений-вокативов, поданы различные классификации вокативных предложений и их типология в современном украинском языке. Определено место вокативных конструкций среди других односоставных предложений апелляции как синтаксических единиц в малых жанровых формах современного украинского языка, указаны особенности данных конструкций

Ключевые слова: автономные вокативы, апелляция, вокативные предложения, малые жанровые формы информации, односоставные предложения апелляции.

The problem of authentication of vocative sentences is considered, different classifications of vocative sentences are given and their typology in modern Ukrainian is stated in the article. The location of vocative constructions is determined among other monocomponent suggestions of appeal as syntactic units in the small genre forms of modern Ukrainian; the features of these constructions are indicated.

Key words: autonomous vocatives, appeal, vocative sentence, small genre forms of information, monocomponent sentences of appeal.

Дослідження синтаксису односкладного речення становить одну з важливих проблем сучасного мовознавства, складність вивчення якої полягає в тому, що до систематизації основних типів односкладних речень існує кілька класифікаційних підходів. На думку О. Шахматова: “Речення – це одиниця мовлення, сприймана мовцем і слухачем як граматичне ціле, що слугує, для словесного вираження одиниці мислення” [10, с. 29]. Дослідник також зазначає, що в цій одиниці знаходить відображення акт мислення, “який має за мету повідомлення... поєднання уявлень, що відбулися в мисленні” [10, с. 47]. У той же час визначний лінгвіст О. Востоков указує на співвідношення змісту речення з однією думкою: “Мовлення – є поєднання слів, що виражає думки взагалі... Та коли мовлення обмежується вираженням однієї думки, тоді воно називається реченням” [2, с. 71].

Поширені погляди на статус речення нерідко бувають діаметрально протилежними. З одного боку, й далі побутує уявлення про речення як про найвищу синтаксичну одиницю, з іншого – воно розглядається як елемент для побудови складних одиниць – надфразних єдностей, складних синтаксичних цілих, абзаців, малих жанрових форм і т. д. Підґрунтям для цього стали праці Д. Баранника, Л. Булаховського, І. Гальперіна, Л. Лосєвої, О. Нечаєвої, В. Одинцова, М. Поспелова, Г. Солганика та ін. Мовознавча наука виробила достатньо широку і розгалужену систему мовних понять і відповідних термінів для називання явищ сфери апеляції. Елементи, що представляють предметну частину апеляції на формально-граматичному рівні мови, морфологи переважно трактують як грамеми іменника – форми категорії відмінка. Найпоширеніші їхні назви в українській граматиці відповідно до загальноєвропейських традицій – “вокатив” та “кличний відмінок”, – є достатньо точними та системними, відповідають основним принципам загального та українського термінотворення і пройшли випробовування часом. Поширені в мовознавстві утворення типу “клична форма” та “звертання” віддзеркалюють суперечливі, асистемні трактування аналізованих елементів, що, однак, не виключає можливості використання терміна “звертання” в стилістичних, прагматичних та етикетних студіях.

Термін “вокативные предложения” першим використав у лінгвістиці академік О. Шахматов, виділивши вокативні речення в окремий тип синтаксичних моделей [11]. Вокативними реченнями дослідник називав такі, єдиним членом яких є звертання, тобто ім’я особи, до якої звертаються. Мовознавець додає, ім’я має бути вимовлене з особливою інтонацією, що викликає складне уявлення. Академік Л. Щерба, розвиваючи цю думку, зазначає, що в центрі такого уявлення опиняється об’єкт звертання, а думка може виражати докір, гнів тощо [6, с. 134]. Головний принцип, запропонований академіком Л. Щербою, синтезується з таким твердженням: вокативні речення сформовані не за мовними, а за мовленнєвими моде-

лями синтаксичної організації, що зазвичай не дублюють моделі розповідного, окличного чи питального речення [6, с. 139].

У “Граматичі української мови” за сукупністю структурних і семантичних ознак виокремлено такі основні типи односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні, вокативні (речення-звертання) [1, с. 34–38]. У них лексично наявний один (або предмет мовлення, або предикативна характеристика) з двох логічних компонентів думки. Наявний головний член речення використовується в такій формі, яка здатна викликати потрібне уявлення про лексично не виражений логічний компонент [1, с. 34–43]. Дещо іншою є пізніша класифікація односкладних речень І. Вихованця, який у своїй “Граматичі української мови. Синтаксис” (1993) виокремлює декілька основних класів односкладних речень: 1) дієслівні, 2) інфінітивні; 3) іменникові речення; 4) прислівникові речення, серед іменникових називає окремо вокативні речення. Цей учений, як і російські синтаксисти Н. Шведова, Г. Золотова, А. Пешковський відносить односкладні означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові речення до двоскладних [5, с. 374–395].

Уже тривалий час мовознавці описують випадки використання номінацій адресата мовлення, оформлені у вигляді окремих речень [7, с. 175–211]. Такі утворення називають чи за формальними показниками грамами “вокативними реченнями”, чи за синтаксичним статусом цієї грами – “реченнями-звертаннями”, як зазначає П. Дудик та ін. [3, с. 39]. Номінація “вокативні речення” є цілком прийнятною для української граматичної термінології; як синонімічну до неї можна вживати назву “односкладні речення апеляції”.

Для точної ідентифікації аналізованих утворень слід передусім їх відмежувати від формально схожих односкладних речень, що репрезентують функціональну сферу представлення: односкладні речення апеляції з простим іменниковим головним членом, співвідносним із підметом (вокативні), протиставляються односкладним реченням представлення з простим іменниковим головним членом, співвідносним із підметом (номінативним) [9, с. 122–151]. Хоча і в номінативних, й у вокативних односкладних реченнях формально вираження є один головний член із первинною предметною семантикою, однак набута номінативом і вокативом у позиції головного члена предикатна семантика, на наш погляд, є відмінною: предикативність є значно сильнішою у вокативних утвореннях, що зумовлюється як їхнім специфічним витворенням унаслідок синтаксичної редукації, так і значно вищим рівнем емоційності мовленнєвих актів, у вираженні яких беруть участь аналізовані вокативні форми. Указані семантичні особливості по-різному виявляються в конкретних вокативних реченнях. Окрему групу становлять автономно вжиті вокативи, що належать до малих жанрових форм інформації сучасної української мови (МЖФІ) і використовуються з метою покликати адресата, спонукати його до сприйняття мовлення. Формальною особливістю таких утворень є їх використання в текстах засобів масової інформації в ініціальних позиціях діалогу чи монологу, на початку реплік, у рекламних оголошеннях. Вокативну форму іменника в конструкціях МЖФІ сучасної української мови в цьому випадку можуть часто поширювати (або й заступати) прикметники, займенникові прикметники, дієприкметники, що здебільшого не містять спеціальної характеристики адресата.

Зовсім іншим виглядає використання автономних вокативів у текстах SMS-повідомлень операторів мобільного зв'язку, як одного з видів МЖФІ сучасної української мови, для вираження вимоги виконання адресатом мовлення певної дії, яка переважно є зрозумілою (впливає) з попереднього контексту (ситуації). Відзначимо, що діапазон нав'язуваної дії в таких опосередкованих комунікативних ситуаціях є значно ширшим (охоплює весь простір фізичної й інтелектуальної діяльності особи). Значно вищою порівняно з іншими групами звертань є емоційність вокатива-речення. Третю групу вокативів-речень, що функціонують у МЖФІ сучасної української мови, на наш погляд, утворюють вокативи, що стосуються комунікативних ситуацій зустрічі, часто несподіваної (упізнавання адресата, радості, здивування, обурення) тощо. Такі речення найлегше трансформувати у двоскладні типу *Це ти, адресате?*, *Адресате, ти такий*. Предикативність таких утворень найближча до предикативності в номінативних реченнях. Специфічним є лексико-семантичне наповнення вокативних форм цієї групи: можливі номінації особи, що містять семи оцінки або характеристики.

В усіх вище означених проявах субстантивну форму вокатива в МЖФІ трактуємо як головний член односкладного речення апеляції. Цей елемент відзначають необхідні для такої кваліфікації властивості: він входить до структурної схеми простого односкладного речення як єдиний його головний член; містить у собі модально-часову характеристику речення, причому значно інтенсивнішу, ніж у відповідних реченнях сфери представлення – номінативних; має простий іменниковий головний член, співвіднесений із підметом двоскладного речення апеляції.

З огляду на вищевикладене, можемо стверджувати, що вокативні структури малих жанрових форм інформації трактують то як еквіваленти речення, то як окремий тип односкладних речень [8, с. 120]. За будовою вокативів-речення збігаються з непоширеними звертаннями. Проте вокативи-речення значно складніші своїм змістом, ніж звичайні звертання, зміст яких представлений експліцитно, оскільки виражають певну думку-почуття, якою супроводжується звертання до особи з особливою інтонацією, відмінною від інтонації звичайного звертання, основний зміст якої приблизно реалізується в підтексті. У деяких

випадках вокативи-речення стосуються різних осіб, які (реально чи ірреально) спілкуються між собою.

Звертання в МЖФІ не є окремим висловлюванням, воно перебуває в складі речення як в інтонаційно-смысловому цілому, може тільки стимулювати відповідь, не будучи відповіддю, бо є лише одним із компонентів інтонаційної тканини речення. Вокативні конструкції малих жанрових форм не потребують додаткового розкриття свого змісту в контексті. Він словесно не виражений, але зрозумілий з інтонації. Вокативні речення, на відміну від звичайних звертань, є самостійними синтаксичними одиницями, а не частиною речень, у яких міститься основне висловлювання.

Отже, доцільність дослідження особливостей вокативних речень серед інших односкладних синтаксичних конструкцій сучасної української мови в МЖФІ зумовлена постійним уточненням і переосмисленням граматичного ладу мови, потребою вдосконалення сучасної теорії синтаксису речення з урахуванням зростання тиску інформаційного поля. Результати дослідження можуть бути використані в системних лінгвістичних розробках із синтаксису сучасної української мови.

Література:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1982. – С. 28–45.
2. Востоков В. В. О вводно-модальных элементах как средствах формирования и выражения субъективно-модальных значений / В. В. Востоков // Лингвистической сборник. – М. : Наука, 1976. – Вып. 6. – С. 76–82.
3. Дудик П. С. Звертання, його граматичні категорії / П. С. Дудик // Граматичні категорії української мови : тези Всеукр. наук. конф. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2000. – С. 38–41.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк, 2001.
5. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – 7-е изд. – М. : Учредгиз, 1956. – 511 с.
6. Пищальникова В. А. Лев Владимирович Щерба / В. А. Пищальникова, В. В. Потапов // Отечественные лингвисты XX века : [сб. статей / отв. ред. Ф. М. Березин]. – М. : ИНИОН РАН, 2003. – Ч. 3. – С. 123–148.
7. Сучасна українська мова : [підручник] / О. Д. Пономарів, В. В. Різун. – 3-те вид., перероб. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.
8. Проничев В. П. Обращение и понятие / В. П. Проничев // Вестник ЛГУ. – 1968. – № 20. – С. 120.
9. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові / М. С. Скаб. – Чернівці : Місто, 2002. – 272 с.
10. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – 2-е изд. – Л. : Нева, 1925.